

BORGOS ANNA

A Spanyol menyasszony életrajzi és nőtörténeti referenciakeretben

Noha tudjuk, hogy a „tények” magában az elbeszélésben, s nem azon kívül vannak, Lovas Ildikó regénye esetében mégis adekvát lehet egyfajta referenciális, legalábbis a referenciákat szem előtt tartó, a szöveget ezekkel szembeállító olvasat. Hiszen a könyv egyik tétje éppen egy valóságos, az irodalomtörténetből ismert-mitizált történet felhasználása és átírása. Ugyanakkor a referencia kereteit érdemes az életrajznál tágabbra venni, és a regényt nemcsak a csáthi történet keretében olvasni, hanem tágabb kulturális kontextusba helyezni.

A *Spanyol menyasszony*ról rengeteget írtak 2007-es megjelenése óta¹, nem könnyű igazán újat mondani róla. Ebben a dolgozatban azt próbálom meg kíséror dokumentumok bevonásával körüljárni, hogyan, milyen eszközökkel és hangsúlyokkal íródnak újra Csáth Géza (ön)életrajzi motívumai egy kortárs szépirodalmi feldolgozásban, a feleség, Jónás Olga, illetve az őt „megszemélyesítő” és középpontba állító Lovas Ildikó szemszögéből. A regénynek tehát csak az egyik szálát húzom ki a történetből, a másikat, amely a nyolcvanas évek Szabadkáján élő kamaszlány, majd fiatal nő kapcsolat- és nőiség-küzdelmét kíséri, meglehetősen irodalmárialanul hanyagolni fogom, és megmaradok a Csáth Géza–Jónás Olga kapcsolat vonalán, amely kézenfekvőbb irodalom- és nőtörténeti kontextussal bír.

A feleség hangján elbeszél, a házasság utolsó hónapjait átfogó történet egyfajta naplómunka, amely egyre inkább memoárba csúszik. A fiktív önéletrajz valós dokumentumokat (napló, levél, végrendelet) és saját novellabetéteket is beépít. (Utóbbiak közül az egyik, Kedves Jenő története, remek duplacsavarral egy hiteles ál-vendégszöveg, melyet az elbeszélő Kosztolányi-novellaként vezet elő. Ennek kapcsán hangzik el a regény egészének megalkotására és befogadására nézve is emblemikus mondat: „Nem könnyű a valóságot úgy elmesélni, hogy hihető is legyen.”²) Az életrajzból táplálkozó fikció óhatatlanul visszahat az életrajzra. Hogy egy frissen megjelent regényre utaljak, Rakovszky Zsuzsa *VS* című regényében

¹ A teljesség igénye nélkül: Nemes Z. Mária: A kínnal telt ház. *Holmi*, 2008/2; Bedecs László: Lényegileg szűz. *ÉS*, 2007. okt. 12.; Kádár Judit: Élet, habos torta. *Magyar Narancs*, 2007. szept. 13.; Szilágyi Zsófia: Kelyhek, tyúkok, liliumok. litera.hu; Radics Viktória: Tyúkkopasztás, angyalhajsz. litera.hu; Darabos Enikő: Lásátémikántáre. <http://www.revizoronline.com/article.php?id=134> 2008. febr. 24.; Krupp József: Lásátémikántáre. *Jelenkor*, 2008/3.; Ménesi Gábor: Liliom és vér. *Forrás*, 2008/12.; Sinka Annamária: Történetek a Másik szemével. *Forrás*, 2008/12.; Bence Erika: Kezdetek és végek. *Híd*, 2007/9.; Szabó Szilvia: Két emlékező/önértelmező nő diskurzusa. *Híd*, 2007/9.; Bánki Éva: „Nekem megbocsát az Isten”? *Új Nautilus*, 2007. aug. 29.; Balajthy Ágnes: Regény, nemcsak lányoknak. *Várad*, 2009/2. Kérchy Anna: Elmebaj, szerzőség és nem/iség (v)iszonyai két kortárs magyar Csáth-mítosz adaptációjában. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, 2011. november, 71–85. <http://primus.arts.u-szeged.hu/ieas/gender/tntef.html#legujabb>

² Lovas Ildikó: *Spanyol menyasszony*. Kalligram, Pozsony, 2007. 144.

ugyancsak egy valós személy kezd élni egy fiktív térben, s ez feltehetőleg nem marad hatástalan Vay Sándor/Sarolta történeti helyére sem.

Csáth „kultuszfigura és vértanú-test”³ az irodalomtörténetben, zsenikultusz és önsorsrontás mítoszát demonstrálja, melyet az „orvosi romantika retorikája tartósít”. Meggyilkolt felesége pedig a zseninek „áldozó” (az egyébként cseppet sem érzélgős Csáth a szeretkezésre is ezt a kissé patetikus szót – vagy az orvosi koituszt – használja), arc nélküli csatolmányként van/nincs jelen a Csáth-recepcióban. Lovas Ildikó regénye többek között e történet és mítosz újrásajátítása, át-/fölülírása, „az élő logosszá tisztuló fehér férfitestnek a kimozdítása, kiforgatása saját kereteiből, méghozzá egy ugyancsak testhez kötött, női hang segítségével”⁴. A kiforgatás emblemikus sűrítőmánya a regény refrénként visszatérő mondata: „Az ország legzseniálisabb férjijához mentem feleségül, és egy szarcsimbókkal élek együtt.”

A kortárs világirodalomban számos hasonló, klasszikus mítoszokat női szemszögből átíró, mára önmagában is klasszikussá vált művet találunk: ilyen többek között Margaret Atwood Odüsszeusz-történetet kiforgató *Penlopeiá*-ja vagy a skót Carol Ann Duffy *World's Wife* című verseskötete, melyben Mrs. Midas, Teiresziász, Darwin és Faust felesége, vagy éppen Queen Kong szólalnak meg. De akár Angela Carter meseújrírásai (Csipkerózsika, Piroska) is idesorolhatók.

Másfelől a befogadóban felidéződhetnek a „valós”, huszadik századi női memoárok, melyek egy addig a férfiak oldaláról ismert történetet beszélnek el női perspektívából, mint Anonyma *Egy nő Berlinben*-je, Polcz Alaine *Asszony a fronton*-ja vagy Kosztolányiné Harmos Ilona *Tüzes cipőben*-je és regényes Kosztolányi-életrajza. A vonatkoztatási keretbe bevonhatjuk további írófeleségek memoárjait is: Mikszáthné Mauks Ilona, Vajda Jánosné Bartos Róza emlékezéseiben vagy Török Sophie naplójegyzeteiben egy élettörténet vagy életszakasz el/kibeszélésén túl erősen jelen van a szóhoz jutás, az éntegrálás-énteremtés, a saját élet értelmes történetté alakításának igénye, a „narratív identitás” felépítésének szükséglete. A női társak gyakran egyfajta áldozatszerep-mintát hordoznak a kapcsolatban, s életük olykor „tragikus hirtelenséggel” ér véget; az irodalomtörténet nagy számban tud felmutatni öngyilkos írófeleségeket, szeretőket: Móriczné Holics Janka, Osvátné Steiner Cornél, Kassákné Simon Jolán vagy Szabó Lőrinc szeretője, Korzátai Erzsébet. Jónás Olga esete speciális: ő gyilkosság áldozata lett, férje gyilkolta meg, aki nem sokkal később öngyilkos lett.

A valóságos Jónás Olgáról roppant kevés a fellelhető életrajzi adat. Budapesti zsidó kispolgári családban született Stern Olgaként, 1884-ben (három évvel idősebb volt tehát Csáthnál). Apja Jónás Jakab vasúti tisztviselő, nővére Jónás Gizella, a levelekben említettek szerint volt még egy bátyja és egy öccse is.⁵ 1910 májusában ismerkedtek meg Csáth-tal Ótátrafüreden, ahol az író ekkor fürdőorvosként dolgozott, és 1913 júniusában házasodtak össze. (A köztes időről, az író szerrel és nőikkel való birkózásairól Csáth 1911-es⁶, illetve 1912-13-as⁷ naplója tudósít borzongató részletességgel.) A három gyilkos pisztolylövés 1919 júliusában dördült el. A kapcsolat időszakáról Csáth naplói, levelei villantanak fel nyomasztó részlete-

³ Ld. Nemes Z. Márió: A kinnal telt ház. *Holmi*, 2008. február. 264.

⁴ Uo.

⁵ Ld. Csáth Géza végrendelete. <http://archiv.magyarso.com/arhiva/2006/01/21/main.php?l=j2.htm>

⁶ Ifj. Brenner József (Csáth Géza): *Napló (1906-1911)*. Szerk. Beszédes Valéria. Életjel Kiadó, Szabadka, 2007.

⁷ Csáth Géza: *Napló 1912-1913*. Babits Kiadó, Szekszárd, 1989.

ket. A kevés biztos adat teret ad az írói alakteremtésnek, de kizárólag Csáth viszonylatában. Jónás Olgának nincs Csáth előtti vagy tőle független története. „Hidegen hagyta minden eseménye az életemnek, ami azelőtt történt, hogy megismertem. Más időszámítás volt az, sonkácskám, mondta.”⁸ A napló szavaival: „Bennem a végsőkéig él a vágy, hogy más nő ne férközhessék közénk, hogy egy mással való szeretkezés *emléke se* zavarja meg a szerelmünk tiszta és pompás tónusát...”⁹ Olga saját (?) szavaival: „Előveszem kis könyvem, és az az érzés fog el, hogy J. itt van velem a szobában. Általában egész nap vele foglalkozom. [...] Minden, amit teszek, amire gondolok, vele van kapcsolatban, és sokszor azon kapom magam, hogy gondolataim, melyek nem vele foglalkoznak, nem érdekelnek.”¹⁰

A regénybeli Olga alakja összetett, nehezen megragadható; egyszerre hagyományos és normaszegő nő: passzív, függő-odaadó áldozat, de aktív tekintettel, teste tudatos használatával, csábítással, gátlások nélkül megélt szexualitással. Ez utóbbi részben Lovas alakformálása; nyilatkozata szerint olyan figurát akart teremteni, aki „méltó párja” Csáthnak.¹¹ A hagyományos ideáloktól (elsősorban a szexualitás szférájában) elszakadó nő hangja valóban erős a regényben: „A sok cincogó kisasszony és nő között én voltam az egyetlen, akit nem érdekelt a saját jóhíre.”¹² „... az az én fegyverem volt, a tekintet, a lázas tekintet és a lanyha test, én már tizenhárom évesen sem osontam, térdeim összezárva pedig soha nem voltak.”¹³ „... mintha egy játék részesei lennénk, játéka, ami csak az én fejemben létezik, s arról szól, hogy kettőnk közül én vagyok a férfi. S azt teszek vele, ami kedvem szerint való, hiszen többet tudok nála az életről: a testről.”¹⁴ Ugyanakkor képzeletében megjelenik a polgári idill fantáziája is: a férj akadémiai székfoglalója, fiuk esküvője, a derűs öregség.

A regényben Olga Csáth kínzásában is méltó párként jelenik meg: „Ha elaludt a fotelban, arra mentem és belérúgtam...”¹⁵ „Azt akartam, hogy mindent lásson, még azokat a kéjérzéseket is, amelyeket meg sem ismertem. Férfiak f... látszódjék a szememből.”¹⁶ A feltételezett hűtlenségek sora (Rajz Sándor, Kosztolányi, Jász Dezső, a szomszéd kovácsmester vagy a süket patikusvőlegény), a tárgyak összezavarása, melyek alkalmasint Csáth morfiomos téveszméi, a regényben Olga valóságos elbeszélésének részévé válnak. Lovas Ildikó Olga-képe tehát mintha egy-egy ponton átfedésben állna Csáth paranoid nőképeivel. Amely leginkább a korabeli, weingeri „filozófiában” sűrűsödő nőképet tükrözi: a passzív, egyszersmind csábító, áldozat és démon, gátolatlanul odaadó és veszélyes nő alakját. Csáth nézőpontjából, különösen a szer hatása alá kerülve, Olga (és a nő általában) gonosz, narcisztikus, megbabolázandó, veszélyes, és rafinált lény, lehúzó, démoni, megrontó erő. Aki ugyanakkor nélküle nem létezik, előtte nem létezett.¹⁷

⁸ Lovas, 84.

⁹ 1911. ápr. 3. Csáth, 2007. 189.

¹⁰ 1911. ápr. 11. Csáth, 2007. 192-193.

¹¹ Nagy tűzhányók voltak bennem. Kőrössi P. József beszélgetése Lovas Ildikóval. *Forrás*, 2009. október, 91.

¹² Lovas, 88.

¹³ Uo. 86.

¹⁴ Uo. 86-87.

¹⁵ Uo. 95.

¹⁶ Uo. 139.

¹⁷ Csáth változó nőképeinek egy-egy megnyilvánulását lásd: „Értelmesebb-e a férfi, mint a nő?” (Levél a szerkesztőhöz). *Bácskai Hírlap*, 1904. júl. 7. „A nő és férfi egyenlő értelmi képessége ugyanazon a

Csáth permanens és intenzív félelmet érez az énvésztestől, a kontroll elvesztésével fenyegető testi vagy lelki kötődéstől. Ezt állandó kiszámíthatósággal, kimértiséggel, a másik érzelmeinek manipulálásával ellensúlyozza. Betegesen retteg saját kiszolgáltatottságától, kénytelenesen törekszik arra, hogy minden helyzetben fölényben legyen, férfival, nővel egyaránt.

A szerelmet és a szexuális vágyat is ilyen kiszolgáltatott állapotnak éli meg. A testi vágyak okozta függőségérzet elől egy sokkal súlyosabb, végzetesebb függőségbe menekül.¹⁸ „Ebben az időben újra visszatértem a méreghez. Főleg azért, hogy a veszedelmesnek ígérkező páztoróráknál hidegvért biztosítsak magamnak.”¹⁹ Öccsével, Brenner (Jász) Dezsővel csábítatási kísérletet folytat, hogy „próbatétel” elé állítsa, azután zavarba hozza és elbizonytalanítsa, manipulálja Olgát.²⁰ „Állandóan az a félelmi érzés kísértett, hogy nem fogok tudni Olgán föllükerekedni...”²¹

Csáthnak a regénybe is átemelt végrendelete (mely már a saját és felesége halálára való készülődés jegyében íródott, benne Olga ingóságairól is rendelkezik) öccsének, Brenner Dezsőnek szóló tanácsokkal zárul, s ezek ugyancsak a szerelemnek a szerfüggőséghez mérhető veszélyeire figyelmeztetnek: „Nem jó egy nőhöz szokni. Bűn mint a morfinozniusz.[!] Beidegezni az agyunkat valamire amit egy napon elveszthetünk az *rémesen veszélyes dolog*. (lásd Andort). Soha csak egy nővel ne foglalkozz. Legalább 2 nővel állj állandóan viszonyban. [...] Ha egy nőbe beleszeretsz – menekülj tőle, mert a szerelem, ha boldog is, elpusztítja az egyéniséget. A szerelem túlságosan aganzsálja az agyat a coitusoknál mindenféle képzetekkel, s így rontja az akaratot. De főleg rabság és a nő igájába hajt.”²²

A szerelem tehát leküzdendő „probléma”, önfeladás, „komplex”, amely ellen védekezni kell – önmaga és a nő teljes kontrollálásával. A nő veszélyes gonoszságára irányuló projekciót később a végletekig erősíti a kábítószer okozta paranoiditása, „vonatkoztatásos tévesz-

helyen fiziológiai abszurdum. [...] A férfi szelleme alkotó, [...] a nő szellemi világában a gondolkodás helyett az érzelmek fejlődött ki jobban...” Egy évvel későbbi cikkében igazi pálfordulásról tesz tanúbizonyságot: „Feminizmus”. *Bácskai Hírlap*, 1905. máj. 21. „Mert szerinte [...] a nő élvezeti cikk, semmi egyéb. [...] Csak egy segítség van. Újabb és újabb mezsgyékert törni a női munkának; megbecsülni e munkát értéke szerint, s előbb-utóbb eljutunk a nőkérdés megoldásához. [...] Akik szerelmi jelszavakkal harcolnak a feminizmus ellen – igazán nem tudják, hogy mit cselekszenek.”

¹⁸ Csáth és Kosztolányi addiktív hajlamainak és szublimáló-képességének összevetéséről ld. Kőváry Zoltán: Morfium, matricídium és pszichoanalízis. Témák és variációk Csáth Géza és Kosztolányi Dezső életében és műveiben. In: Csányi Erzsébet (szerk.): *Csáth-járó át-járó*. Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2009. 45-86.

¹⁹ Feljegyzések az 1912. évi nyárról. In: Csáth Géza: *Napló 1912-1913*. Babits Kiadó, Szekszárd, 1989. 47.

²⁰ 1911. jan. 14. Csáth, 2007. 158-162.

²¹ 1911. jan. 16. Csáth, 2007. 168.

²² Csáth Géza végrendelete, 1919. júl. 2. In: Lovas, 241. Az öccsének, Brenner (Jász) Dezsőnek írt levelbe foglalt végrendeletet Csáth Géza három héttel a gyilkosság előtt írta. Ekkor már két éve Regőcén él és dolgozik mint körzeti orvos. 1918 őszén születik meg lányuk, Olga. 1919 áprilisában Csáthot gyámság alá helyezik, a bajai kórház elmeosztályára kerül elvonókúrára, innen júniusban megszökik és hazagyalogol. Ettől kezdve saját és felesége halálára készülődik, ennek részeként írja össze ingóságait is. 1919. július 22-én adja le a három revolverlővést feleségére, majd felvágja az ereit, egy debreceni orvostanhallgató menti meg. Ezután újra a bajai kórházba szállítják, majd hozzátartozói kérésére a szabadkai kórházba kerül, ahonnan szintén megszökik, és elindul Budapest felé. Szeptember 11-én Kelebiánál, a demarkációs vonalnál a szerb katonák feltartóztatják, s ő megmérgezi magát. Ld. Dér Zoltán bevezetője: <http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/97/csath1.html>

méi”. A nőt teljes önálávetésre kényszeríti, mégis úgy érzi, ő az, akit megtevesztettek, kifosztottak.

„Hazakísért, nem beszélt. Ezt szándékos gonoszságnak tekintettem, azaz tűrhetetlen szexuális önzésnek, amellyel minden percben aktuálissá akarja magát tenni.”²³ Pár órával később: „Teljes kritikával néztem kóros észműködésemet, és mégis végeredményben – mint a paranoiás – oda lyukadtam ki, hogy mégse vagyok bolond.”²⁴

Csáthnak nem sokkal felesége meggyilkolása előtt keletkezett töredékei és levelei már erről az elmélyült paranoid személyiségzavarról árulkodnak. Téveszméi többszörös gondolati csavarral működnek: nem egyszerűen azt gondolja Olgáról, hogy az megcsalja, félrevezeti (erre ugyanis nem talál bizonyítékot), hanem hogy szándékosan úgy viselkedik, hogy Csáth gyanakodjon. Azaz saját paranoiditását vetíti ki Olgára.

„Egyelőre meg akart őrjíteni. Úgy tett mindig, mintha dugdosni akarna valamit előlem, s meg akarna mérgezni. Ha otthon voltam, folyton ki-be járt a szobákban, és szekrényeiben rakkosgatott, és amikor beléptem, becsukta a szekrényt. Én azután feltúrtam mindent, és semmit se találtam. Tudta, hogy ez a keresés izgat, pusztít.”²⁵

„*Ti tudtátok, hogy micsoda ostoba baromságot követtem el a házasságommal. Hogy egy legmagasabb rafinériájú címeres szajhát vettem nőül, aki rossz volt és ördögi. [...] Sejttem, hogy 1914 aug.-ban és 1915 őszén téged is elcsábított. Valódi gonosz nő volt, aki mesterien értett hozzá, hogy félrevezessen. [...] Nem azt panaszlom fel O-nak, hogy megcsalt. Ismétlem, ez csekélység ahhoz képest, hogy folyton kínozott, nyugtalanított. [...] Ha alkalom volt rá, adta a féltékenyt, és rémes patáliákat csapott – szintén figyelemelterelés céljából. [...] Borzasztó sors, ha elgondolom, mi lehettem volna!! – ha ezt a démont, ezt a Carmennél és Szapphónál nagyobb k.-t nem hozza utamba a sors.*”²⁶

Különösen érdekesek azok a momentumok, amikor Olga beleolvás és beleír Csáth naplójába. Ez a gesztus akár a szoros szimbiózis, a mély összetartozás jele is lehetne – azonban itt inkább a kontroll (a regényben pedig kifejezetten a kíntás) eszköze Csáth kezében, és éppen a valódi intimitás és bizalom hiányáról tanúskodik. Olga ugyanis Csáth utasítására és az ő hangján, mondhatni az ő szája íze szerint, talán egyenesen az ő diktálására²⁷ ír a füzetbe. (Részben hasonló indíttatásból, de jóval ironikusabb és irodalmibb formában írja meg Gertrude Stein Alice B. Toklas „önéletrajzát”, amely leginkább önmagáról szól az odaadó társ szemén át.) A regényben Olga Csáth gyerekkoráról olvas rajongva a naplóban, aztán a különböző nőkről szóló bejegyzések között keresi kétségbeesetten a saját nevét.

A valóságos naplóban Olga olyan témáról, nevezetesen a szüzesség megtartásáról/odaadásáról elmélkedik, amely beszédesen kifejezi a korabeli társadalom férfi-nő viszonyainak mélységes aszimmetriáját, kettős morálját. A nő odaadja szüzességét „cserébe” azért, hogy a férfi hajlandó feláldozni szabadságát a házasság oltárán. A férfinak tehát alapvetően „áldozatot”, önmegtagadást jelent a házasság, melyre („erkölcsileg”, egzisztenciálisan) a nő szorul rá

²³ 1912. szept. 24. Csáth, 1989. 85-86.

²⁴ Uo. 87.

²⁵ Jegyzetek D.-nek, é. n. [1919. május-június körül]. In: Csáth, 1989. 140.

²⁶ Csáth Géza levele Kosztolányi Dezsőnek, 1919. jún. 25. In: Szajbély Mihály (szerk.): *A varázsló halála. In memoriam Csáth Géza*. Nap Kiadó, Budapest, 2004. 305-306.

²⁷ Beszédes Valéria feltételezése, ld. Utószó, in: Csáth, 2007. 206., Ld. még Fekete J. József: „Formálisan úgy cselekszel, mintha egy novellahősöd volnál”. Irodalmon kívülség és belülség Csáth marginális műfajaiban – napló és levél – a mű árnyékában burjánzó (szöveg)világ. In: Csányi, 2009. 161-180.

igazán. A Lovas által megalkotott fiktív Olgához képest a naplóból egy jóval szemérmesebb, konvencionálisabb nő sejthető, akinek Csáth előtti magántörténetéről nem tudunk, de úgy tűnik, hogy (a regény szavaival) „lényegileg” még szűz volt. Míg a regény azt sejteti, hogy Olgának számos kalandja volt már Csáth előtt, a napló arra utal, hogy féltve őrzi szüzességét az Igazinak – persze nem lehetünk biztosak benne, ki is beszél(tet) valójában a sorok mögül.

„Ma, amidőn följegyzéseit olvastam, meggyőződésem volt, hogy mi egész életre egyesülünk, egymáshoz tartozunk. [...] Azt mondja, jövőjét, szabadságát nekem áldozza [sic!], és szívesen teszi. És mégis, ha nekem kellene áldozatot hoznom, gondolkodóba esném. Áldozatot hozni. Sokféleképen lehet. J. viszonzást kíván. A legnagyobbat, a legértékesebbet, mit nő férfinak nyújthat. A szüziességét gondolja. Igaza van, ez a legméltóbb viszonzás azért a nagy áldozatért, amit értünk a házassággal hoznak. [sic!] Tehát őrízni, féltetni kell, hogy akkor mi is a kellő viszonzást adhassuk.”²⁸

Olgában a szerelmének való engedelmesség és a női szemérem csatája zajlik. Attól tart, mindkét esetben (szüzessége megóvása és „odaajándékozása” esetén is) Csáth elvesztését kockáztatja:

„Az a vágy, hogy J. minden óhajának eleget tegyek, lenyűgözött, s most már magam is fogva voltam e sajátságos és nagyszerű gondolat által. De a szeméremérzetem, a félelem, hogy esetleg veszítek J. és magam előtt e nőietlenség által, a kivitel módja, fellázadt ellene.”²⁹ [hogy mint a török nők, „akadálytalanul nyújtsa csókra az ajkát”.]

Csáth a testi köteléket mindenképpől valónak tartja, túlértékeli. „A magam számára csak olyan hűséget tartom becsesnek, mely *tisztán szexuális okokon nyugszik*. Mihelyt azt látnám, hogy Olga csak anyagi vagy erkölcsi okokból [...] hű hozzám, mindjárt elhagynám. Erkölcsileg és anyagilag nem, de szexuálisan mindenesetre, rögtön.”³⁰ Pedig ezek az okok nem teljesen függetlenek egymástól – az erkölcsi, anyagi és szexuális kötődés/kiszolgáltatottság sok szempontból összekapcsolódik, legalábbis a nő oldaláról.

A Csáth–Jónás viszonyban a (mai kifejezéssel élve) bántalmazó kapcsolat minden formája és eleme felismerhető: a kontrollálás, az izolálás a környezettől („eltiltja” pl. Kosztolányiéktól és Böhm Arankától), a verbális és fizikai erőszak. A regényben mindez a legszélsőségesebb sadizmusig jut: a féltékenységi rohamoktól a krétával kijelölt szimbolikus zárkán át a késsel való fenyegetésig és a szexuális játékból életveszélyes aktussá váló kikötözésig. Csáth elismeri, hogy nem „féltékeny”, hanem sadista. Ugyanakkor a sadizmus nem „önmagáért való” perverzió, hanem a hatalomgyakorlás eszköze. „Hangsúlyozom, hogy mindig sadista férfi voltam, és sohase féltékeny. O.-val szemben is így indítottam, és uralkodtam felette, de az M és a féltékenység elgyengített, s ő azután vérszemet kapott és felülkerekedett.”³¹

A naplóbejegyzések is azt sugallják, hogy a kapcsolatban mindennaposak lehettek a bántalmazások, „büntetések”, különösen Csáth szerfűggsének, paranoid rohamainak felerősödésével.

„Alighogy a varrónó elment, az asszony ingerült szóváltásba kezdett velem. Egy ideig túrtam, majd figyelmeztettem, hogy ha még egy szót hallok, megverem, de folytatta. Még hangsúlyosabban, kíméletlenebbül kiabált, és én, miután újra időt adtam neki, [...]: megvertem. Jobbról

²⁸ 1911. ápr. 11. Csáth, 2007. 193.

²⁹ 1911. ápr. 21. Csáth, 2007. 195.

³⁰ Csáth, 1989. 90.

³¹ Jegyzetek D.-nek. In: Csáth, 1989. 133.

is, balról is alkalmaztam néhány ütletet. [...] Az utcán csavargott, sírva. Kb. 3 órába tellett, míg kibékültünk, én azonban azt az ígéretet tettem, hogy ha még egyszer megismétlődik ilyesfajta eset: visszavonhatatlanul elutazom és elválok tőle. Megígérte, hogy nem lesz rossz, és nemsokára ágyba fekdüdtünk, és reggelig felébredés nélkül »haluszkáztunk«.³²

„... otthon a hangos és szangvinikus feleselése miatt kénytelen vagyok brutális lenni.”³³
 „Pár évnek kell még elmúlni, mire Olga rájő, hogy férjének minden tanácsa szentírásnak minősítendő. [Olga bejegyzése:] (Máris belátom édes pici kis nőd Olga.)”³⁴ „Nem is telefonált. Hízelgő reám nézve, hogy ennyi fáradságot vesz manőverek kidolgozására, de meg kell érte mégis büntetnem. Vagy ép ezt akarja. Félek, hogy túlságosan megszokja a verést.”³⁵

Jónás Olga ezt követő feljegyzéseiben (melynek hitelessége persze kérdéses) lázadásnak nyoma sincs, a teljes megadás, sőt, a leigázás bizonyos mértékére való igény fejeződik ki benne:

„Minden úgy történt, ahogy megsejtettem. Jött, ölelt és megvert. Annyi bizonyos, hogy mentséget nem találhatok, hiába panaszkodnék, vagy volna igazam, mert ő nem akarja. Anynyira képes hatni rám meggyőző képességével, hogy többször (nem mindig) magam is azt hiszem, hogy neki van igaza oly dolgokban, melyeket előzőleg épen ellenkezőnek találtam. Mi lehet ennek az oka? Bizonyára az én gyöngeségem, amit most találok meg magamban. [...] [N]em tagadhatom, hogy kellemes, jóleső érzést vált ki belőlem, ha egy kicsit zsarnokoskodik. *Ilyennek* szeretem a férfit, de ha túlságba vinné, vagy látnám, hogy csak *ezért* teszi – nem jó lenne.”³⁶

Egy másik alkalommal úgy nyilvánul meg, mint a gyerek, akinek jóvá kell tennie engedetlenségét – a sorokból szintén Csáth hangját hallhatjuk ki:

„Ma, amidőn vonakodtam vele kocsizni, egy elhibázott szó vagy hangsúly miatt csaknem komolyan megharagudott rám. Az első pillanatban éreztem, hogy ha idejekorán be nem látom hibámat, s azt jóvá nem teszem, ez a félreértés komoly fordulatot adhat a mi szép, harmonikus szerelmünknek.”³⁷

Felmerülhet a kérdés, hol húzódnak a bántalmazó kapcsolat „határa” a korban. Hiszen ekkor jóformán minden (középosztálybeli) párkapcsolatba (és az ezzel kapcsolatos ideálokba-ideológiákba is) bele volt kódolva az egyenlőtlenség, a hatalom, az – egzisztenciális, intellektuális, társadalmi, fizikai – kiszolgáltatottság, jóval nehezebb lehetett kiegyensúlyozott erőviszonyokat teremteni. Csáth időnként valamelyest reflektál erre a dinamikára, de ez nem befolyásolja a viselkedését:

„Későn mentem Olgához. ½ 6 felé. Ki volt sírva. [...] Keményen tartottam magam. Kínóztam. Újabb sírások. Szidtam magamban a sorsot, mely a lányt ezekhez az eszközökhöz utalja, mivel annyira aggódik állandóan, hogy elveszt és vége lesz mindennek.”³⁸

Lovas „nőszempontú” látásmódjának határait mutatja, hogy kölcsönös függésként állít be olyan helyzeteket is, ahol egyértelműen a nő van fenyegetett állapotban. Például – és most

³² Csáth Géza: Veszekedés Olgával. In: Szajbély, 2004. 188-189.

³³ 1915. jan. 16. Csáth, 2007. 75.

³⁴ 1915. szept. 20. Csáth, 2007. 160.

³⁵ 1911. ápr. 5. Csáth, 2007. 190.

³⁶ 1911. ápr. 6. Csáth, 2007. 190.

³⁷ 1911. ápr. 10. Csáth, 2007. 192.

³⁸ 1912. szept. 25. Csáth, 1989. 87.

egy pillanatra mégis átugrom a kortárs történetészlára – amikor egy férfi kis híján megfojt egy nőt „szerelemfélétségből”, az elbeszélő így kommentálja a jelenetet: „Akkor még nem tudtam, hogy tényleg vannak ilyen helyzetek, létezik ez a fajta kölcsönös kiszolgáltatottság.”³⁹

Mint minden testi-lelki erőszak, Csáth követelései sem a szerelemről szólnak, hanem a birtoklás vágyáról, amely személyisége alapvonása. Csáth naplóit végigkísérik a listák, lajstromok, számok. Regisztrálja bevételeit, kiadásait, írásait, testi funkcióit, és nem utolsósorban (kényszeres Don Juanként) koituszai számát.⁴⁰ Ez a materiális és metafizikai bírvágy valami csillapíthatatlan éhségérzet, hiány ellensúlyozására irányul. Végső soron egy önromboló, öngyilkosjelölt élőhalott elmúlás előli menekülése, „a halál tükrében megélt nemiség” perverz-órájával.⁴¹

Csáth drasztikus testi leromlásával a viszony átalakul (a regény szerint egyenesen megfordul); az író elveszti fölényét, beteggé, áldozattá válik – de nem szerethető, hanem szánnandó és taszító áldozattá, aki emberi formáját hagyja el. A regénybeli Olga nézőpontjából: „Kívül kerültem a világn, ismeretségünk alatt először történt meg, hogy kívülről láttam őt. Szánalmasnak láttam.”⁴² A regényben is idézett napló szavaival, Csáth oldaláról: „Oly undok, gyenge és szánalmas vagyok, hogy valósággal csodálkoznom kell Olgán, hogy még szeret és nem csal meg.”⁴³ Ezen a ponton is jól megragadható, ahogyan a regény Csáth önmagára, illetve Olgára irányuló tekintetéről Olga perspektívájára vált át, akinek ekkor már sikerül kívülről szemlélnie férjét, kívül kerülnie a szimbiózison. Olga szexualizált teste helyett most Csáth széteső, taszító, „abjekt-szerű” teste kerül a középpontba, amely Olgával próbálja gyógyítani magát. A regény erőteljes szavaival: „Tépést csinált a lelkemből saját gennyes sebeire...”⁴⁴

Csáth azonban így is agresszor marad, sőt – attól, hogy felesége kiszolgáltatottnak látja, még inkább azzá válik. Olga nem tud elmenekülni, cserbenhagyja veszélyérzete, amint ezt önmagáról megállapítja, amikor a regényben működtetett időcsavarral, már megtörténtként utal a gyilkosságra: „Ha túlélem ezt az éjszakát, összepakolom a gyerekem és elmegyek. Nem tudom, hová tűnik később ez a tudás.”⁴⁵

A regény érzékletesen feltárt rétege Olga anyasága, a szoptatás, a gyerekekhez való ambivalens viszony. Itt fontos támogató szerepe van a fantasztikus történeteket mesélő cselédnek, Veronnak, aki a nők közötti intimitás biztonságát nyújtja, és egy rövid időre felvillantja Olgában egy elképzelt, alternatív életforma lehetőségét.⁴⁶ (Ez fantázia marad.) Az anyasággal Olga

³⁹ Lovas, 26.

⁴⁰ A napló (bár jóval szélsőségesebb formában) kissé emlékeztet Csáth öccse, Brenner (Jász) Dezső regisztráló, saját testi és lelkiállapotát szinte napi rendszerességgel rögzítő naplójának hangvételére. Jász Dezső: *Hasznok és keserűségek. Egy szabadkai gimnazista század eleji naplója (1908-1910)*. Közread. Dér Zoltán. Életjel, Szabadka, 2001.

⁴¹ Földényi F. László: A halál tükrében élt élet. In: Szajbély, 2004. 207.

⁴² Lovas, 247.

⁴³ 1913. jan. 31. Csáth, 1989. 123.

⁴⁴ Lovas, 233.

⁴⁵ Lovas, 249.

⁴⁶ A két cseléd lány (Ágnes és Veron) alakját Tersánszky Józsi Jenő *A céda és a szűz* című regényéből emelte át Lovas (ahol éppen a „céda” az erkölcsös). Ld. Nagy tűzhányók..., 88.

már nem kizárólagosan birtokolható partner, kilép a szimbiózisból. A gyilkosság pedig egyszer-szersmind anyagyilkossággá is válik.⁴⁷

Ezzel kapcsolatban még egy „önkéntes” nyilatkozat Olgától: Csáth „Brenner Dezsőnek írt utolsó előtti regőcei levelében arról számol be, hogy Olga 1919. július 14-én írásba foglalta, hogy együtt halnak meg (közös elhatározásból lesznek öngyilkosok), de a levél zárójelbe tett mondata arról árulkodik, hogy a nyilatkozatra Csáth kényszerítette Olgát: »(Ha akarom, megölhetem őt, és senki se fog gyilkosnak mondhatni)«.”⁴⁸

Bár a regényben mindvégig az ő hangját halljuk, Olga csak Csáthon, a kapcsolaton keresztül létezik, nincs, nem lehet tőle független története, személyisége. Amikor az író felbomlása visszafordíthatatlanná válik, és Olga kerül „főlénybe”, Csáth a gyűlölet és öngyűlölet jegyében őt is és önmagát is elpusztítja. A történet a kezdetben még kölcsönös szükségleteken, később egyre inkább kölcsönös függésen alapuló férfi-nő kapcsolat szélsőségeikig vitt formájának lát-lelete a fiktív és a valós térben egyaránt. Olyan destruktív kodependencia, melyből Olga sem képes kilépni. Az érvessztés, a függőség mindkettejüket béklyózza: Csáthot egyre inkább a szer, Olgát Csáth tartja fogva. A „gyógyír” kívül, a szerben van, nem a kapcsolatban. („És fiam, te azt jobban szereted, mint engem!” – idézi Csáth naplójában Olga szavait.⁴⁹)

A regény a szavakon túli, érzéki regiszterekben való jártasságot tulajdonít Olgának: „So-hasem vezettem naplót, gyerekes dolognak tartottam. Engem a színek, szagok, érzések emlé-ke pontos irányban tartott...”⁵⁰ Ugyanakkor nagy írói empátiával szóhoz is juttatja, érzéki-érzékletes „női” nyelvvel (sok ismétléssel, visszatérő motívummal), szavakkal, történetekkel, személyiséggel ruházza fel. A rendkívüli, egyszer-smind példázatszerű történet elbeszélése kitörölhetetlenül beleír a kánonba, beleénekel egy új szólamot.

⁴⁷ Egy ilyen irányba mutató pszichoanalitikus értelmezéshez ld. Mirnics Zsuzsanna, Heincz Orsolya: Az Elérhetetlen keresése. A korai sérülések jelentősége Csáth Géza pszichobiográfiájában. In: Csányi, 2009. 93-104.

⁴⁸ Kelecsényi László: *Csáth és a homokember*. Noran Libro, Budapest, 2009.

⁴⁹ 1913. márc. 12. Csáth, 1989. 130.

⁵⁰ Lovas, 288.